

Lunds Universitet
Sociologiska institutionen
Uppsats Soc 346, 41-60 p, 10p
Handledare: Britt-Marie Johansson

2005-05-16
VT, 2005

Och i framtiden kommer man att...

En uppsats om framtidsstudiers tillförlitlighet och funktion

Ludvig Söderberg

Abstract

Författare: Ludvig Söderberg

Titel: Och i framtiden kommer man att...

Kandidatuppsats Soc 346, 41-60 p, 10p

Handledare: Britt-Marie Johansson

Sociologiska institutionen, vårterminen 2005

Framtidsstudier har i alla tider använts av makthavare för att få information om framtiden. Metoderna har varierat genom åren. De moderna framtidsstudierna inleddes kring 50-talets början i USA. Framtidsstudier används ofta som underlag till långsiktiga beslut i politik och näringsliv. Därför är det intressant att titta på om metoderna kan ge en tillförlitlig bild av framtiden. Det är även intressant att undersöka vilken funktion framtidsstudierna kan fylla, förutom att ge information om framtiden.

Uppsatsens syfte är att genom en analys av de vanligaste metoderna i framtidsstudier kunna göra en bedömning om man med dem kan få en tillförlitlig bild av framtiden. Metoderna är scenarier, demografi och delfi. Vidare är syftet att undersöka om framtidsstudier fyller andra funktioner i samhället utöver att ge insikt om framtiden, och vilka dessa i så fall är.

Uppsatsens metod är kvalitativ och data har inhämtats via en öppen intervju samt med dokumentanalys. En bedömning av om metoderna kan ge en tillförlitlig bild görs utifrån deras nackdelar och fördelar. Mertons teori om den självuppfyllande profetian samt Weiss modeller för forskningsanvändning används som teoretiska utgångspunkter för att analysera vilka funktioner framtidsstudier kan fylla. Den analysen görs knutet till den aktuella politiska diskussionen om befolkningens åldrande.

Bedömningen av metoderna visar att man endast kan få en tillförlitlig bild av ett begränsat område upp till 20 år framåt med demografi. I övrigt kan metoderna inte ge en tillförlitlig bild av framtiden. Däremot kan studierna ha andra funktioner, som framkommit i analysen. De kan få effekten av en självuppfyllande profetia. De kan användas som stöd och ammunition i politiska frågor av olika intressenter för att påverka framtiden i önskad inriktning. De kan även med fördel hänvisas till vid obekväma beslut.

Nyckelord: Framtidsstudier, Framtidsforskning, Delfi, Scenario, Demografi, Åldrande befolkning.

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	1
1.1	Bakgrund	1
1.2	Problemformulering	2
1.3	Syfte	2
1.4	Avgränsning	3
1.5	Definition av begrepp.....	3
1.5.1	Framtidsstudier	3
1.5.2	Tillförlitlig bild.....	4
1.5.3	Framtidsstudiers funktion.....	5
1.6	Disposition	5
2	Teori	6
2.1	Självuppfyllande profetia	6
2.3	Modeller för forskningsanvändning	7
3	Metod	9
3.1	Urval.....	9
3.2	Datainsamling.....	10
3.3	Dokumentanalys.....	11
4	Presentation och analys av metoderna	13
4.1	Expertråd	13
4.1.1	Delfi.....	13
4.2	Scenarier.....	16
4.3	Prognoser.....	18
4.3.1	Demografi.....	18
5	Analys av framtidsstudiers funktion	23
5.1	Framtidsstudier och politik i Sverige	23
5.2	Befolkningens åldrande.....	26
6	Slutsats och diskussion.....	29
	Källförteckning.....	31
	Internet	32

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Framtiden har nog intresserat människor i alla tider och följaktligen har det nog i alla tider funnits människor som försökt uttyda framtiden. I Romarriket konsulterade man augererna om framtiden före viktiga beslut. I Grekland konsulterade man under tusen år Oraklen i Delfi. Babylon hade sina astrologer, vars metod lever kvar än i dag.¹ P.g.a. sina anor beskrivs studerandet av framtiden av vissa som världens näst äldsta yrke.² Metoderna för att utröna information om framtiden har varierat med tiden och inriktningen på de då rådande föreställningarna om tingens ordning. Oraklet i Delfi fick under trans visioner som tolkades av ett prästerskap. Augererna använde teckentydning utifrån bl. a. fågelskådning. Man har tytt tecken i djurs inälvor. Astrologer använde sig av stjärntydning.³ Inom kristendomen har man utfört nummerologiska analyser av bibeltexter. I vår nutid har vetenskapen en framträdande roll i att förklara tingens ordning för oss. Därför är det kanske naturligt att de metoder som används för att utröna information om framtiden i dagens samhälle ofta är hämtade ifrån vetenskapen. Samt att de personer som utröner information om framtiden ofta är vetenskapsmän med beteckningen framtidsforskare.

I början av 1950-talet framstod världen, i USA, som ytterst osäker med stora risker, men även med stora chanser till ekonomisk och social utveckling. Denna osäkerhet medförde ett enormt behov av information om framtiden. Svaret på detta behov blev den moderna framtidsforskningen. Den första moderna metoden var delfi, som utvecklades på RAND Corporation⁴ (RAND) i USA av bl. a. Helmer och Kaplan i början av 50-talet.⁵

I dag bedrivs framtidsstudier på en mängd olika sätt och med en mängd olika syften. Det kan t. ex. vara studier om framtida utmaningar för de sociala och ekologiska systemen, tänkbara framtida konflikthärddar, kartläggningar av möjlig teknikutveckling och framtida marknader.

¹ Teorier om framtiden, Asplund. Sid. 30.

² The Fortune Sellers, Sherden. Sid. 1.

³ Teorier om framtiden, Asplund. Sid. 30-31.

⁴ Oberoende organisation i USA med bakgrund i försvarsindustrin. Namnet är en förkortning av termen "research and development". <http://www.rand.org/about/history/>

⁵ Teorier om framtiden, Asplund. Sid. 58.

Studierna bedrivs t. ex. inom försvaret, näringslivet, statliga institut samt samarbeten mellan regering och näringsliv.

Studierna kan sedan användas som underlag för diskussion samt för att fatta beslut om förändringar och investeringar. De behandlas ofta på en hög nivå i organisationer där individerna har mandat att fatta beslut.

1.2 Problemformulering

Eftersom resultatet av framtidsstudier kan tänkas ligga till grund för långsiktiga beslut i politik och näringsliv tycker jag det är intressant att titta på om den information man får om framtiden är tillförlitlig. Ett sätt att göra det är att titta närmare på de metoder som vanligen används i framtidsstudier och se på vilka förutsättningar de har för det. Dessutom tycker jag det är intressant att titta på studiernas funktion, som då inte handlar om huruvida de är korrekta eller inte, utan deras uppkomst, hur de används samt vilka effekter de kan ha. Jag tycker även att dessa aspekter ofta utelämnas, eller avhandlas i korthet, i litteratur kring ämnet framtidsstudier. Därför har jag valt följande två frågeställningar:

Kan man få en tillförlitlig bild av framtiden med de metoder som vanligen används i framtidsstudier? Fyller framtidsstudier någon annan funktion utöver att ge insikt om framtiden?

1.3 Syfte

Syftet är att genom en analys av de vanligaste metoderna i framtidsstudier kunna göra en bedömning om man med dem kan få en tillförlitlig bild av framtiden. Dessa metoder är scenarier, demografi och delfi. Vidare är syftet att undersöka om framtidsstudier fyller andra funktioner i samhället utöver att ge insikt om framtiden, och vilka dessa i så fall kan vara.

1.4 Avgränsning

Jag tar inte upp alternativa metoder som astrologi, kristallkolor och tarotkort. Även om de säkert också används flitigt för att utröna information om framtiden, dock inte i den form jag behandlar. Jag inriktar mig på framtidsstudier som bedrivs av folk med en akademisk skolning och som är knutna till ett privat företag eller en organisation med akademisk anknytning. De metoder jag väljer att begränsa mig till är demografi, delfi samt scenarier. Dessa hör i sin tur till huvudtyper som är samlingsnamn för en rad metoder där jag berör vissa gemensamma faktorer. Demografi hör till prognoser. Delfi hör till expertråd. Scenarier avhandlas som en metod eftersom de flesta varianter har liknande upplägg. Utrymmesskäl har medfört att endast den mest använda metoden per huvudtyp avhandlas. Avgränsningen till dessa metoder gör jag efter en litteraturgenomgång. Det överensstämmer även med vilka Institutet för Framtidsstudier anser vara de tre vanligaste huvudtyperna av metoder.⁶ I analysdelen av framtidsstudiers funktion inriktar jag mig på framtidsstudier i ett svenskt perspektiv kopplat till politik. Dels allmänt och dels genom en specifik fråga.

1.5 Definition av begrepp

1.5.1 Framtidsstudier

Framtidsstudier kallas ibland även för framtidsforskning eller framsyn, och bedrivs av en mängd olika anledningar. Den gemensamma nämnaren är att framtiden, och vägarna dit, är föremålet för studien. Tidsperspektivet är ofta längre än 10 år. Vissa framtidsstudier bedrivs som akademisk forskning och vissa som studier utan akademisk koppling. Dock används ofta samma metoder i studierna.

De som bedriver studierna kallas ofta framtidsforskare om studierna har en akademisk koppling. Ämnesbakgrunden för en framtidsforskare skiftar. Det kan vara t. ex. agrarhistoria (Janken Myrdal)⁷ likväl som kulturgeografi (Bo Malmberg)⁸.

⁶ <http://www.framtidsstudier.se/forskning/framtidsstudier.shtm>

⁷ Framtider nr 4-2001, Institutet för Framtidsstudier. Sid. 20.

⁸ http://www.framtidsstudier.se/om_if/bos.shtm

1.5.2 Tillförlitlig bild

Med tillförlitlig bild av framtiden menar jag att man med metoden kan uppnå resultat som är trovärdiga och går att lita på. Man ska kunna uppnå resultat av sådan kvalitet att det kan utgöra underlag för att fatta beslut. Oavsett om man med en metod vill förutse framtiden eller skissa möjliga eller eftersträvansvärda framtider, så tycker jag att en bedömning av metodens möjlighet att ge en tillförlitlig bild kan göras utifrån respektive metods förutsättningar.

Innan jag redovisar hur bedömningen går till, så bör det poängteras att tillvägagångssättet inte har en direkt teoretisk anknytning i form av att jag använder en befintlig bedömningsmodell. Under arbetets gång har ej en sådan relevant teoretisk modell påträffats. Därför har jag utarbetat en enkel men relevant modell för att utifrån en metods fördelar och nackdelar, kunna göra en bedömning av om en tillförlitlig bild av framtiden kan uppnås.

För att kunna bedöma en metods möjlighet att ge en tillförlitlig bild av framtiden använder jag mig av följande steg.

- Först beskriver jag metoden översiktligt.
- Därefter tar jag upp potentiella nackdelar med metoden som har framkommit i dokumentanalysen. Det kan vara vad experter anser såväl som saker jag själv observerat. Detta för att en metods begränsningar och nackdelar kan tänkas kunna påverka slutresultatet negativt. Resultat i utvärderingar av tidigare studier kan även avhandlas. Tidigare resultat är relevant för det visar hur metoden har fungerat i praktiken, vilket även kan indikera hur den kan tänkas fungera framöver. Vidare kan jag ta upp brister i tillämpandet av metoden.
- Därefter tar jag upp fördelar med metoden som framkommit i dokumentanalysen. Det kan vara utifrån vad experter anser såväl som utifrån mina egna observationer. Detta för att en metods fördelar kan tänkas påverka slutresultatet positivt. Utvärderingar av tidigare resultat kan avhandlas om de lyfter fram fördelar med metoden. Jag kan även ta upp styrkor i tillämpandet av metoden.
- Utifrån allmän information om metoden samt de nackdelar och fördelar som framkommit, gör jag en bedömning av om man kan få en tillförlitlig bild av framtiden med metoden. Det är inte i ja och nej form utan genom ett logiskt resonemang. Det bör även poängteras att om det bedöms att man kan få en tillförlitlig bild, så betyder inte

det att metoden per automatik bedöms ge en tillförlitlig bild. Utan att det är möjligt om studien i sin helhet är genomförd på ett professionellt sätt.

Jag kommer att ha de tre rubrikerna nackdelar, fördelar och bedömning efter presentationen av respektive metod.

1.5.3 Framtidsstudiers funktion

Begreppet funktion används på en mängd olika sätt i olika sammanhang. Inom Sociologin är det kopplat till funktionalismen som varit ett framträdande teoretiskt perspektiv sedan ämnets uppkomst, genom tänkare som Durkheim och Spencer. Begreppet funktion brukar då användas bl. a. för att beskriva de effekter som handlingsmönster har på hela eller delar av samhället.⁹

I denna uppsats undersöks om framtidsstudier fyller andra funktioner än att ge information om framtiden. Det handlar då om dels de effekter som framtidsstudier kan ha, och dels om vad de kan användas till. För att undersöka det används Mertons och Weiss teorier i analysen.

1.6 Disposition

I kapitel 1 vill jag förklara och specificera ämnesval och syfte samt väcka ett intresse hos läsaren. I kapitel 2 presenteras de teorier som används i analysen av framtidsstudiers funktion. I kapitel 3 beskrivs hur undersökningen gick tillväga. I kapitel 4 analyseras om man kan få en tillförlitlig bild av framtiden med de vanligast förekommande metoderna i framtidsstudier. I kapitel 5 analyseras framtidsstudiers funktion. I kapitel 6 presenteras slutsatserna.

⁹ Sociologiskt lexikon, Brante et al. Sid. 94-95.

2 Teori

I detta kapitel redovisas först Mertons teori om den självuppfyllande profetian samt den idétradition den anknyter till. Teorin används i uppsatsens andra analysdel för att undersöka om framtidsstudier kan fylla den funktionen. Sedan redovisas Weiss teoretiska modeller för forskningsanvändning, som också används i uppsatsens andra analysdel för att belysa vilka funktioner framtidsstudier kan fylla.

2.1 Självuppfyllande profetia

Mertons teori handlar om att en förutsägelse som ursprungligen är falsk, genom att uttalas kan bli en aktiv komponent för sin egen uppfyllelse. *“The self-fulfilling prophecy is, in the beginning, a false definition of the situation evoking a new behaviour which makes the originally false conception come true.”*¹⁰

Merton anknyter teorin till något som berörts tidigare av skilda vetenskapsmän, hur definitionen av situationen påverkar senare handlingar. Detta tar sig uttryck i W. I. Thomas teorem *“If men define situations as real, they are real in their consequences”*.¹¹

*”To what, then are Thomas and Bossuet, Mandeville, Marx, Freud and Sumner directing our attention? The first part of the theorem provides an unceasing reminder that men respond not only to the objective features of a situation, but also, and at times primarily, to the meaning this situation has for them. And once they have assigned some meaning to the situation, their consequent behaviour and some of the consequences of that behaviour are determined by the ascribed meaning.”*¹²

Vad fenomenet självuppfyllande profetia ytterst handlar om, är den sociala konstruktionen av verkligheten. En förutsägelse som ursprungligen är falsk kan bli uppfylld genom att den uttalas. Vårt sätt att tänka och agera kan styras av vilka kategorier, föreställningar och

¹⁰ Social theory and social structure, Merton. Sid. 477.

¹¹ Ibid. Sid. 475.

¹² Ibid. Sid. 476.

förväntningar vi har, vilket kan medföra att kategorierna, föreställningarna och förväntningarna förverkligas.¹³

Framtidsstudier handlar i vissa fall om att förutsäga framtida tillstånd, och i vissa fall att visa alternativa möjliga framtida tillstånd. I båda fallen är teorin användbar för att analysera om resultaten kan fylla funktionen av en självuppfyllande profetia. Teorin är även användbar för att analysera vilken betydelse definitionen av situationen har i framtidsstudiers utformning och användning. Med teorin menar jag även den idétradition som den anknyter till.

2.3 Modeller för forskningsanvändning

Carol Weiss har beskrivit sju modeller för användandet av samhällsvetenskaplig forskning.¹⁴ Dessa används i uppsatsen för att analysera vilken funktion framtidsstudier kan fylla genom dess användning. Modellerna är:

Den kunskapsdrivna modellen: Grundforskningen kommer fram till resultat som sedan används av tillämpad forskning, som utvecklas genom framtagande av en ny politik eller produkt. I och med att kunskapen finns drivs tillämpningar och användning fram.

Problemlösningsmodellen: Utgår ifrån beslutsprocessen där ett problem initialt identifieras. Forskningen skaffar fram den information som fattas. Beslut fattas utifrån underlaget, vilket innebär att forskningsresultatet tillämpas.

Den interaktiva modellen: Kunskap utifrån forskning ses som en kunskapsform bland flera som kan påverka en politisk process.

Den politiska modellen: Är positionerna kring en viss fråga så låsta att beslutsfattarna inte är mottagliga för nya rön från forskningen kan forskningsresultaten ändå användas som ammunition av den sida som finner att de överensstämmer med deras ståndpunkt.

¹³ Sociologiskt lexikon, Brante et al. Sid. 279-280.

¹⁴ Konflikt, kontroll, expertis, Nilsson & Sunesson. Sid. 36.

Den taktiska modellen: Ett ämbetsverk kan ha en taktik där man hänvisar till pågående och planerad forskning som aldrig blir klar. Vidare kan de påstå att de minst populära besluten är fattade med forskning som underlag. De kan även understödja viss forskning av taktiska skäl för att ha en akademisk stödtrupp som kan kallas in och klara ledningen ur knipor när kritiska situationer uppstår.

Upplysningsmodellen: Forskningsresultat är något som genomtränger hela den politiska processen. Vilket leder till att resultaten får inverkan. Användarna kan endast ibland namnge vilken specifik undersökning som påverkat dem. De har ändå en allmän känsla av att forskning har bidragit till deras sätt att tänka.

Forskning som en kulturverksamhet bland andra: Forskningen ses som en intellektuell verksamhet som påverkar och påverkas av samhällsutvecklingen i likhet med andra verksamheter som skönlitteratur, teater, filosofi, press och kulturdebatt. När en samhällsfråga blir politiskt laddad och omtalad kommer forskare efter och söker anslag för projekt som berör frågan. I bästa fall kan forskningen så småningom ge nya idéer kring problemen.

3 Metod

I kapitlet redovisas hur undersökningen har genomförts samt utifrån vilka metodologiska utgångspunkter detta skett.

3.1 Urval

De två grundläggande typerna av urval inom samhällsvetenskaplig forskning är sannolikhetsurval och icke-sannolikhetsurval. Sannolikhetsurval används mest inom kvantitativ forskning och gör det möjligt för forskaren att statistiskt generalisera resultaten i sin undersökning till populationen som han gjorde sitt urval ifrån. Icke-sannolikhetsurval används främst i kvalitativa studier och möjliggör inte en statistisk generalisering av resultaten till populationen eftersom man inte kan beräkna sannolikheten för att det enskilda elementet skulle komma med i urvalet överhuvudtaget. Något man kan göra i sannolikhetsurval. Statistisk generalisering är inte ett mål för kvalitativ forskning och det är därför inte nödvändigt eller legitimt att göra det i kvalitativ forskning.¹⁵ Eftersom jag i min undersökning har valt den kvalitativa metoden så faller det sig därför naturligt att använda icke-sannolikhetsurval i undersökningen.

De två vanligaste formerna för icke-sannolikhetsurval är målinriktat och ändamålsenligt urval. Målinriktat urval utgår ifrån att man vill upptäcka, förstå och få insikt. Därför måste man göra ett urval som leder till att man lär sig så mycket som möjligt. Man kan jämföra det med att använda experter för att få djup kunskap i motsatts till att få en genomsnittsåsikt. Ändamålsenligt urval handlar om att sätta upp ett antal kriterier för att en informationskälla ska få ingå i undersökningen. Därefter letar man reda på ett urval som klarar dessa kriterier.¹⁶

I min undersökning vill jag ha dokument som bidrar till att upptäcka nya aspekter av området, förstå området och få insikt i området. Jag tycker dock att det bästa sättet att få sådana dokument är att ha tydliga kriterier för vilka dokument som ska få ingå i mitt urval avseende kvalitet och ämne, så jag har valt att arbeta med ändamålsenligt urval. Följaktligen har jag satt upp vissa urvalskriterier. Dessa är:

¹⁵ Fallstudien som forskningsmetod, Merriam. Sid. 61-62.

¹⁶ Ibid. Sid. 61-62.

Dokument vars författare har en akademisk eller professionell karaktär och beskriver:

- De framtidsstudiemetoder jag är intresserad av. Dessa metoder är demografi, delfi och scenarier.
- Utvärderingar av genomförda framtidsstudier. Dessa är intressanta för utvärderingen av om man kan få en tillförlitlig bild av framtiden med metoderna.
- Områdets historik. Framtidsstudier har dels en äldre historia som är av intresse i inledningen, samt en modern historia som kan användas i olika delar av uppsatsen.
- Teorier jag tänkt använda för att analysera framtidsstudiers funktion. Dessa är Mertons självuppfyllande profetia samt Weiss modeller för forskningsanvändning.
- Användning av framtidsstudiers resultat. Användandet av framtidsstudiers resultat kan vara av intresse dels i utvärderingen samt i analysen av funktionen.

Med akademisk i sammanhanget menar jag att författaren har en akademisk position genom en examen och en anknytning till en akademisk institution eller institut. Med professionell menar jag att författaren ska vara verksam professionellt inom området med anknytning till ett företag eller organisation. Helst ska det framgå att författaren har en akademisk grundexamen. Meningen med dessa krav på författaren är att det skall borga för en viss grundläggande kvalitetsnivå. Något som dock inte tas för givet utan verifieras under analysen. Tidningsartiklar i större dagstidningar ingår även i urvalet.

3.2 Datainsamling

När det gäller dokument utgick jag ifrån flera olika spår. Dels utifrån hemsidor hos organisationer som jobbar med framtidsstudier. Startpunkten var initialt Institutet för Framtidsstudiers hemsida och hemsidan för RAND. Båda dessa hemsidor innehåller material av intresse samt länkar till andra organisationer som jag tittat närmare på i nästa steg. Jag har även gjort olika sökningar i sökmotorer, främst Google som lett mig till intressanta dokument. Från Institutet för Framtidsstudiers hemsida har jag även beställt gamla nummer av deras tidning *Framtider*. Vissa nummer har jag sedan tidigare, via prenumeration. Jag använde mig av Uppsala Universitets bibliotek (DISA) för att söka efter, och låna, intressant litteratur. Artiklar från olika sorters tidningar har även använts.

Jag har även intervjuat en person med god insyn i området framtidsstudier i Sverige. Syftet var att få kvalitativ information ifrån en person som varit aktiv inom området på en högre befattning och därigenom insatt i de politiska aspekterna såväl som de praktiska aspekterna. Det skedde i form av en öppen intervju hemma hos personen. Den öppna formen användes för att personen i största möjliga mån skulle svara utifrån sina egna erfarenheter och sin egen begrepps bild. När så behövdes ställdes följdfrågor för att få ett fördjupat svar om någon intressant aspekt. Intervjun spelades in och analyserades i efterhand. Av hänsyn till den personliga integriteten identifierar jag inte personen med namn. Jag kallar honom för Sten i uppsatsen. Intervjun gav genomgående intressanta svar och bidrog med bra information över området.

3.3 Dokumentanalys

Dokumentanalysen har handlat om att gå igenom innehållet i de insamlade dokumenten samt extrahera den information som ansetts relevant för uppsatsen. Detta har gjorts explorativt med en öppenhet för data som har kunnat ge nya infallsvinklar på frågeställningarna. Kvantitativ dokumentanalys med sökning efter förekomsten av vissa ord för statistisk användning osv. har inte använts.

Upplägget har istället varit kvalitativt. Kvalitativ textanalys handlar om att man genom en noggrann läsning av textens delar, helhet och kontext får fram det innehåll som man anser vara väsentligt.¹⁷

I vissa dokument har jag varit intresserad av hur författaren argumenterar, på vilka grunder och för vad. Det är t. ex. rapporter om framtiden i tidningen *Framtider*. Analys av argumentation om framtida tillstånd och metoders tillämpbarhet har använts som ett av flera underlag i analysen av tillförlitligheten. I analysen av funktionen förekommer även underlag från argumentationsanalys. Argumentationen har där även kopplats till de teorier som används för att belysa vilka funktioner framtidsstudier kan fylla.

I vissa dokument har jag varit intresserad av hur något beskrivs för att jag själv ska beskriva det i uppsatsen. Det är t. ex. beskrivningar av framtidsstudiemetodens tillvägagångssätt för

¹⁷ Metodpraktikan, Esaiasson. Sid. 233.

analysen av tillförlitligheten samt de teorier som används för analysen av funktionen. Det handlar då inte om någon djupare analys av innehållet utan materialet har betraktats som fakta, inom ramen för vanlig källkritik.

I vissa dokument har jag varit intresserad av enstaka uttalanden individer gjort som har gett uttryck för grundläggande inställningar. Dock har jag närmat mig dokumenten förutsättningslös och låtit innehållet avgöra vad som blivit intressant. Jag har inte låst mig innan med inställningen att jag bara är intresserad av ex. argumentationen i ett dokument. Analys av ett dokument har i vissa fall gett nya infallsvinklar som gjort att jag gått tillbaka till ett annat redan analyserat dokument och tittat över det igen.

4 Presentation och analys av metoderna

I kapitlet kommer jag att presentera mitt urval av metoder som används i framtidsstudier, samt genom en analys bedöma om man med dem kan få en tillförlitlig bild av framtiden.

4.1 Expertråd

Expertrådsmetoder har varit vanligt förekommande sedan de moderna framtidsstudiernas uppkomst. Allmänt handlar det om att extrahera och sammanställa information och åsikter ifrån experter samt i vissa fall även om att sammanfoga och jämkå åsikter. Det kan göras med enklare tekniker som brainstorming. Det kan även göras med mer formella metoder som delfi.

4.1.1 Delfi

Delfimetoden utvecklades vid RAND i början av 50-talet, av bl. a. Helmer och Kaplan. Detta sammanföll även med uppstarten av modern framtidsforskning. Metoden spreds under 60 och 70-talet över världen, däribland Sverige, och användes för att förutsåga utvecklingen inom en mängd områden som rymdteknik, risker för storkrig, utgången i presidentval, ekonomi, sjukvård osv. På grund av sin spridning har metoden ibland setts som synonym med framtidsstudier. Vissa anser den mycket lämplig vid formulerandet av överordnade sociala målsättningar.¹⁸ Helmer ansåg att det är en nödvändighet att med delfi använda sig av expertbedömningar när det föreligger flera alternativa handlingsmöjligheter samtidigt som det saknas en accepterad teoretisk kunskap som kan visa vilket det bästa alternativet är.¹⁹

En typisk delfistudie börjar med att ett forskarlag bestämmer ett ämne som skall undersökas och sedan inbjuder personer de anser vara experter på området att delta i paneler. Urvalet är inte statistiskt. Ofta avböjer en del att delta i studien och det är något man anses få räkna med. Är 50 inbjudna så kanske 25 vill vara med. Det är inget som upphovsmännen ser som ett problem. Ett antal frågor skickas till de medverkande experterna. Dessa ska experterna svara på i en inledande omgång. Frågorna kan vara utformade av forskarlaget i förväg eller så kan experterna få visst inflytande. Svaren gås igenom och sållas av en ledningsgrupp. Vissa svar kan då väljas bort och hela frågor kan utgå om det råder en för stor oenighet. Därefter får

¹⁸ Teorier om framtiden. Asplund. Sid. 58-59.

¹⁹ Ibid. Sid. 66.

deltagarna ta del av de andras svar på omgång ett samt veta om deras åsikter hör till majoriteten eller minoriteten. De med minoritetsuppfattning ombeds att motivera sig. De får även en möjlighet att ändra uppfattning efter att ha sett övrigas svar. Därefter gås svaren igenom och sållas av ledningsgruppen. Är konsensus uppnådd så föreligger inget behov av flera omgångar. Annars kan det bli en tredje, fjärde, femte, sjätte omgång tills konsensus är uppnådd, eller man nått så långt det går utifrån tid och budget.²⁰

Användandet av delfi har avtagit i USA medan metoden används flitigt i Europa och Asien. Bl. a. utför den Japanska regeringen sedan 1970 talet stora delfistudier vart femte år över den tekniska utvecklingen.²¹ Metoden används även i olika framsyner i bl. a. England och Sverige.

Nackdelar

Före 1974 var kritiken av metoden mycket ringa. Då kom omfattande kritik av metoden från Sackman som även han var anställd vid RAND. Sackman ansåg bl. a. att man kunde se delfistudier som socialpsykologiska illusionsnummer istället för seriösa förutsägningsförsök.²²

I en nyligen utgiven publikation av RAND görs en kort utvärdering av en stor delfi studie som bedrevs av RAND 1964. Man konstaterar att studiens resultat hade fel på sju av åtta punkter. Saker som lokal kontroll över vädret och gruvdrift på månen har inte inträffat. Vidare konstaterar man att utvecklingen i många av de ämnen som intresserar de som organiserar delfistudier är omöjlig att förutse med delfi. *"Delphi is designed to bring a disparate group of informed opinion holders to consensus about the future, if only on ranges of probabilities. Yet, many of the topics of most interest to those organizing Delphi exercises are simply unpredictable, no matter how much is known about them."*²³

Asplund anser att man inte kan tala om experter när det inte föreligger en accepterad teoretisk kunskap på området. Asplund kallar det istället pseudo expertis. Svarens anonymitet medför även att de medverkande inte behöver ta ansvar för resultatet. *"Tanken svindlar. Överordnade sociala målsättningar skulle alltså ytterst formuleras av anonyma och ansvarsfria (pseudo) experter. –Tanken svindlar, men i själva verket vore ju detta bara en*

²⁰ Teorier om framtiden, Asplund. Sid. 68.

²¹ Shaping the next one hundred years, RAND. Sid. 18.

²² Teorier om framtiden, Asplund, Sid. 61.

²³ Shaping the next one hundred years, RAND. Sid. 17.

kodifiering av existerande praxis. –På dess ”vetenskapliga metoder” känner man igen ett samhälle.”²⁴

Metoden tonar ner de avvikande åsikterna och därmed minskar medverkandes möjlighet att lyfta fram risker inom de områden som avhandlas. Detta tydliggörs i den första omgången av Svenska teknisk framsyn, som saknade riskanalyser.²⁵ I och med att man motverkar de avvikande åsikterna så kan man även missa allmän relevant information. Kravet på konsensus leder även till kompromisser som gör resultatet mer otydligt och kanske inte helt speglar någons åsikt.²⁶

Fördelar

Bedrivs ofta på distans vilket gör att medverkande som normalt sätt tar mycket plats i diskussioner inte blir för tongivande i utformandet av resultatet.

Riktiga experter på ett område borde ha bättre förutsättningar än lekmän att uttala sig om den framtida utvecklingen inom sitt område eftersom de helt enkelt besitter mer kunskap om det. T. ex. borde en expert på genteknik kunna gissa mer ingående om det området än en kock som inte har någon erfarenhet alls av området.

Bedömning

Att organisationen som skapat metoden, RAND, vid flera tillfällen sedan 70-talet i det närmaste dömer ut den, är en stark indikation på att metoden innehåller många brister. Bristerna som här har avhandlats är också omfattande. Upplägget kan anses märkligt där man så starkt betonar konsensus bland de medverkande. Rimligen borde en analys av skilda åsikter om framtiden ge mer än åsikter som fogats samman under konstlade former. Sammantaget bedömer jag därför att man inte kan få en tillförlitlig bild av framtiden med delfi.

²⁴ Teorier om framtiden, Asplund. Sid. 78.

²⁵ Framtider nr 4-2001, Institutet för Framtidsstudier. Sid. 17.

²⁶ Ibid. Sid. 13.

4.2 Scenarier

Ursprungligen är det ett militärstrategiskt begrepp. Herman Kahn²⁷ introducerade metoden när han arbetade på RAND. Uttrycket övertog han ifrån filmbranschen i Hollywood när de ersatte scenario med screenplay som benämning på en films slutliga manuskript.²⁸ Idag är scenarier en populär metod i framtidsstudier.²⁹

Att arbeta med scenarier är att utveckla alternativa möjliga händelseförlopp in i framtiden, till skillnad mot metoder som delfi där man försöker enas kring en trolig utveckling.

Ett scenario bör, enligt Asplund, utgöra en beskrivning av fem variabler: aktörer, handlingar, materiel, positioner i rummet och tidpunkter.³⁰ Scenariot beskriver då aktörers handlingar och positioner, samt materiella positioner, över tid.

Ofta används tre till fyra scenarier som var för sig är logiskt konsekventa men med olika antaganden, vilket då leder dem i olika riktning. Även om vissa scenarier kan vara ganska osannolika eller beskriva en oönskad utveckling så ska de vara möjliga, med logiska steg som bygger på tidigare steg. Kan ett scenario bevisas vara omöjligt så är det inte någon mening att ha med det.³¹

Utformningen av ett scenario kan gå till på olika sätt, men ett exempel är som följer:³²

1. Gruppen identifierar de beslut som scenarierna skall utgöra underlag för.
2. Man gör en lista över nyckelfaktorer i omgivningen som kan påverka besluten.
Därefter listar man de nyckelkrafter som i sin tur kan påverka dessa nyckelfaktorer.
3. Man rankar nyckelfaktorerna samt nyckelkrafterna utifrån hur viktiga de är för beslutet, samt utifrån vilken osäkerhetsgrad som de har.

²⁷ Kahn jobbade på RAND mellan 1945 och 1961 som försvarsanalytiker. Han skrev flera böcker om att USA borde ha en mer aktiv kärnvapen avskräckning och talade även om införandet av en domedagsmaskin, som dock bara blev verklighet i filmen DR. Stranglove. 1961 Bildade han The Hudson Institute som utförde utredningar åt militären. Kahn var under vietnamkriget aktiv i Pentagons vietnamiseringsprocess. 1967 började han även ägna sig åt icke-militära ämnens utveckling i framtiden och brukar räknas som en av framtidsstuderandets pionjärer.

http://www.hudson.org/learn/index.cfm?fuseaction=staff_bio&eid=HermanKahn

http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=817

²⁸ Shaping the next hundred years, RAND. Sid. 15.

²⁹ <http://www.framtidsstudier.se/forskning/framtidsstudier.shtm>

³⁰ Teorier om framtiden. Asplund. Sid. 92.

³¹ Shaping the next one hundred years, RAND. Sid. 30.

³² Ibid. Sid. 30-31.

4. De viktigaste och osäkraste nyckelkrafterna används som utgångspunkt i olika scenarier där de påverkar utvecklingen åt olika håll. En berättelse skrivs sen per scenario.
5. Logiken i varje scenario kontrolleras. De skall bedömas vara möjliga att inträffa. Scenarierna namnges.
6. Scenarierna används för att testa olika beslut emot.

Scenarier har ofta använts för att kunna utforska kontroversiella frågor. Kahn använde scenarier för att utforska hur USA skulle klara sig i ett kärnvapenkrig, något som kritiker ansåg var att tänka det otänkbara³³. Ett annat exempel som brukar lyftas fram i litteraturen är oljebolaget Shells användning av scenarier för att förbereda sig på olika eventualiteter, bl. a. en eventuell oljekris, vilket sedan inträffade på 70-talet. Shell klarade sig igenom krisen bättre än många andra bolag på grund av att man redan förberett sig på en sådan utveckling.³⁴ Exemplet belyser något av kärnan i scenarier, som är att meningen inte är att förutsäga vad som kommer att hända, utan förbereda sig på det som kan hända, och därigenom bättre klara de kriser som faktiskt uppstår. Samt gripa de tillfällen som ges. Scenarier möjliggör även att utforska alternativ som är önskade samt de steg som kan tas för att uppnå dem.

Nackdelar

Om författare av scenarier eller användare av scenarier förväxlar scenarierna med förutsägelser så kommer inte metoden till sin rätt. Detta har hänt i bl. a. vissa omgångar av engelska teknisk framsyn. Där man bara lyft fram det scenario som ansetts mest troligt och behandlat det som en förutsägelse.³⁵ Förväxlandet av scenarier och förutsägelser anses tillsammans med bl. a. alltför enkelt utformade scenarier ha orsakat metodens tillbakagång på 80-talet.³⁶

Fördelar

Att presentera alternativa scenarier kan tänkas spegla verkligheten bättre än en förutsägelse eftersom framtiden, enligt den moderna kvantfysiken, inte är förutbestämd utan kan påverkas

³³ Kahn tyckte att hans kritikers fras var bra och använde den sedan som boktitel när ämnet avhandlades igen i *thinking the unthinkable*.

³⁴ <http://stage.itp.nyu.edu/scenario/overview.html>

³⁵ *Framtider* nr 4-2001, Institutet för Framtidsstudier. Sid. 13.

³⁶ *Scenario planning*, Lindgren & Bandhold. Sid. 37.

i olika inriktningar av bl. a. slumpen.³⁷ Scenarier kan öka handlingsberedskapen vid verkliga kriser eller när möjligheter uppenbarar sig. Asplund anser att fenomen och tendenser i samtiden som är svårtolkade kan bli mer tydliga att tolka genom att projiceras in i framtiden i form av scenarier. Man kan få en ökad förståelse vad de nutida tillstånden kan innebära på sikt.³⁸

Bedömning

Görs scenarierna i en studie enligt konstens alla regler så utgör de logiska beskrivningar över skilda, möjliga framtider. Dock tycker jag inte att man kan säga att det utgör en tillförlitlig bild eftersom även om scenarierna bygger på logisk slutledning över vad som kan hända så är de dels ex. fyra helt olika utvecklingar och dels så finns det inget som säger att utvecklingen verkligen går åt något av de hållen. Scenariernas största styrka verkar vara att förbereda de som arbetar med scenarierna på att hantera olika händelser som plötsliga kriser eller tillfällen. Den styrkan är egentligen inget som påverkar möjligheten att ge en tillförlitlig bild. Sherden pekar även på att detta kan uppnås lika bra genom att ställa enkla ”Vad gör vi om detta händer?”(what-if) frågor.³⁹

4.3 Prognoser

Vanligen bygger prognosmetoder på en framskrivning av en historiskt observerad trend. Utifrån antaganden om vilka faktorer som påverkar trenden i ett system, görs en prognos om trendens framtida utveckling. Ju komplexare systemet är, desto svårare är det att upprätthålla en lång sikt.⁴⁰

4.3.1 Demografi

Demografi är det vetenskapliga studerandet av den mänskliga populationen. Det innebär studerande av storlek, geografisk distribution, ålders och köns struktur. De faktorer som förändrar dessa dimensioner är fertilitet, mortalitet och migration. Det kan även inbegripa

³⁷ Tiden är, Malmsten et al. Sid. 111.

³⁸ Teorier om framtiden, Asplund. Sid.107.

³⁹ The Fortune Sellers, Sherden. Sid. 253.

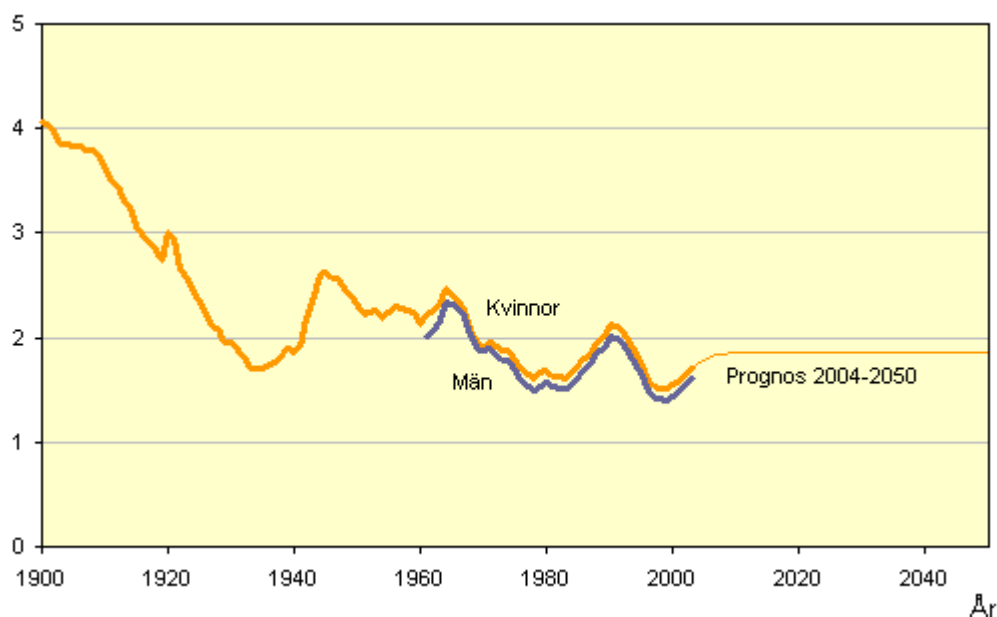
⁴⁰ <http://www.framtidsstudier.se/forskning/framtidsstudier.shtm>

studerandet av den socioekonomiska sammansättningen avseende boendeförhållanden, etnisk sammansättning, utbildning, ekonomisk status och hälsa.⁴¹

Genom studiet av dessa data vill man även kunna dra slutsatser om populationens framtida struktur.

Om en demografisk studie görs för 10 år framåt, så är egentligen bara utgångsdata helt korrekt eftersom man inte helt kan veta hur många som kommer att födas, dö, flytta osv. om t. ex. två år. Däremot vet man för varje åldersgrupp hur många som lever idag. Då räknar man bort en schablon för de som eventuellt dör under tiden. De övriga räknar man är kvar i gruppen om 10 år. Den grupp det rådet störst osäkerhet kring är de som inte är födda när studien görs. Ser man 10 år framåt så uppskattar man alltså nativiteten under dessa år.

SCBs långtidsprognoser används ofta som underlag för nativitet i undersökningar. ”Från år 2030 förutspår SCB konstanta födelseunderskott och en minskad totalbefolkning, trots att fruktsamhetstalen då antas ligga högre än idag (1.82 barn per kvinna). Invandringen förväntas bli förhållandevis låg.”⁴²

SCBs långtidsprognos över nativitet.⁴³

⁴¹ Applied Demography, Siegel. Sid.1-2.

⁴² Framtider nr 1-2000, Institutet för Framtidsstudier. Sid. 17.

⁴³ http://www.scb.se/templates/tableOrChart____71697.asp

Den demografiska strukturen kan sen användas som utgångspunkt för resonemang om följder på samhällets struktur. Om man t. ex. anser att viss demografisk data visar att populationen om 20 år har en större andel äldre, så kanske man resonerar att det kommer innebära ökade kostnader för vården. Man kan även anse att det finns variabler som samverkar med den demografiska strukturen. Detta är tillämpad demografi.

Institutet för Framtidsstudier använder sig flitigt av demografi och tillämpad demografi i sin forskning. Bl. a. anser forskningsledaren Thomas Lindh, som är nationalekonom, att det är ett empiriskt faktum att ålderssammansättningen, på ett förutsägbart sätt, samverkar med viktiga ekonomiska variabler som sparande, tillväxt, inflation och investeringar.⁴⁴

Lindh tycker att man utifrån befolkningsprognosen kan **förutse** huvuddragen i Sveriges ekonomiska utveckling under 2000-talet. Bl. a. hävdar han att tillväxten kommer vara mycket stark under perioden 2000 – 2010. Orsaken är framförallt att antalet personer i åldrarna 50-64 ökar, främst p.g.a. 40-talisterna. 2010 – 2020 mattas tillväxten kraftigt enligt Lindh. Detta för att 40-talisterna flyttar sig in i gruppen yngre pensionärer, och denna grupp är enligt Lindh inflationsdrivande och är negativ för bytesbalansen, vilket kommer att leda till att bytesbalansen kommer att försvagas kraftigt under 2010-talet.⁴⁵

Enligt Lena Sommerstad (dåvarande chef för Institutet för Framtidsstudier) öppnar analys utifrån demografiska trender för möjligheten att **förutse** trendskiten i den ekonomiska utvecklingen. Förutom att åldersstrukturen påverkar variabler som tillväxt, sparande och inflation, så påverkar åldersstrukturen fenomen som miljöförstöring, migration och inkomstfördelning. Vidare kan de driva fram politisk konflikt och institutionell förändring.⁴⁶

Nackdelar

Osäkerhetsfaktor i uppskattningen av nativiteten blir bara större ju längre man ser framåt. Är det 30 år, så innebär det att man gissar/uppskattar i vilken utsträckning mammor kommer att föda barn under hela den tiden. 1990 var nativiteten i Sverige 2.1, 1999 1.5 och 2003 1.7. Det kan alltså svänga en del. Det gör att uppskattningar 30 år framåt innehåller stor osäkerhet över främst nativiteten. Utvärderingar av demografiska studier i USA har visat att upp till 20 år är

⁴⁴ Framtider nr 1-2000, Institutet för Framtidsstudier. Sid. 8.

⁴⁵ Ibid. Sid 10.

⁴⁶ Ibid. Sid.14.

de någorlunda pålitliga. Därefter minskar pålitligheten drastiskt.⁴⁷ Detta anser även forskare vid Institutet för Framtidsstudier.⁴⁸ Utvärderingarna visar också att i studier 10-20 år framöver är felmarginalen på de som är födda vid studiens början mellan 1-3%. Däremot är felmarginalen på de ofödda 30-50%.⁴⁹ Vissa experter anser att man helt enkelt inte kan säga hur populationen kommer att vara om 25 år.⁵⁰

Utvärderingar har även visat att demografiska undersökningar kategoriskt har missat trendbrotten i den demografiska utvecklingen.⁵¹ Samt att felmarginalen stiger i tider av social och ekonomisk oro.⁵²

Angående användandet av demografi kopplat till den ekonomiska utvecklingen finns det demografiska experter som varnar för en demografisk determinism där man fäster för stor vikt vid de demografiska trenderna kopplat till den ekonomiska utvecklingen. *”the reader is cautioned against taking a doctrinaire position of demographic determinism in interpreting industrial growth and market changes here and abroad. Demographic trends represent only one of several factors that affect the economies of foreign countries and the investment situation in them.” “ Nondemographic factors are likely to have a much greater influence on consumer markets and investments in the short run than will demographic factors.”*⁵³

För att sätta betydelsen av demografi kopplat till ekonomisk utveckling i ett perspektiv kan man titta på hur Riksbankschefen ser på vad som avgör tillväxt. Enligt Riksbankschefen avgörs tillväxten av en mängd faktorer där demografi utgör en.

” I grunden avgörs tillväxten i ekonomin av hur mycket vi arbetar och hur produktiva vi är. Inget kan ändra detta. Antalet arbetade timmar påverkas av en mängd faktorer; t. ex. hur många som är i arbetsför ålder, hur många av dessa som är sysselsatta, frånvarande från jobbet etc. Arbetsproduktiviteten, mätt som BNP per arbetad timme, beror bl. a. på tekniska framsteg (t. ex. att maskinerna blir modernare) eller på att realkapital tillförs (en långsiktig

⁴⁷ The Fortune Sellers, Sherden. Sid. 134.

⁴⁸ Framtider nr 4-2004, Institutet för Framtidsstudier. Sid. 10.

⁴⁹ The Fortune Sellers, Sherden. Sid. 135.

⁵⁰ Ibid. Sid. 134.

⁵¹ Ibid. Sid.138.

⁵² Ibid. Sid. 135.

⁵³ Applied Demography, Siegel. Sid. 280.

utbyggnad av produktionsapparaten). Till detta kommer också produktivitetsförändringar som är en följd av att arbetskraft rör sig från mindre till mer produktiva sektorer.”⁵⁴

Enligt Riksbankschefen har demografin alltså inte samma starka betydelse som bl. a. Lindh hävdar.

Fördelar

Som nämndes tidigare visar utvärderingarna att i studier 10-20 år framöver är felmarginalen på de som är födda vid studiens början mellan 1-3%. Det pekar på att sådana studier kan ge en bra bild av den delen av befolkningen åtminstone 20 år framåt.

Bedömning

Tillförlitligheten för den del av befolkningen som är född vid studiens början verkar vara hög åtminstone upp till 20 års sikt. Sådant data borde kunna utgöra ett bra underlag vid t. ex. planering av skolplatser eller äldreboenden. Uppskattningar om framtida nativitet verkar dock ha en betydligt större osäkerhet där tillförlitligheten på 10-20 års sikt är låg. Över 25 år framåt verkar osäkerheten ha nått en sådan omfattning att en samlad bild av populationen inte är tillförlitlig.

Angående användandet av den tillämpade demografin som jag tittat närmare på från Institutet för Framtidsstudier så verkar det vara så att man tillskriver den demografiska utvecklingen en för stor vikt i påverkan på den ekonomiska utvecklingen. Detta kombinerat med att man dessutom grundar de antaganden man gör på demografiskt underlag som i vissa delar har bristande tillförlitlighet, gör att underlagen för deras slutsatser har en osäkerhet i två led.

Sammanfattningsvis kan man alltså få visst demografiskt data som är tillförlitligt upp till ca. 20 år framåt och som kan användas för att få en tillförlitlig bild av avgränsade områden i framtiden. Däremot talar mycket mot att man kan förutse den ekonomiska utvecklingen utifrån den demografiska samt att man generellt kan få en tillförlitlig bild av framtiden utifrån demografiska data.

⁵⁴ <http://www.riksbank.se/templates/speech.aspx?id=8330>

5 Analys av framtidsstudiers funktion

I kapitlet analyseras vilken funktion framtidsstudier kan fylla, förutom att ge information om framtiden. Detta görs genom att först belysa hur framtidsstudier har varit och är kopplat till politik i Sverige. Därefter belyses funktionen genom en aktuell politisk fråga.

5.1 Framtidsstudier och politik i Sverige

Den moderna framtidsforskningen uppkom i Sverige 1972 efter utredningen Att välja framtid, som leddes av statsrådet Alva Myrdal. Idén kan egentligen sägas ha myntats tidigare i en IVA (Ingenjörsvetenskapsakademien) utredning 1969 med betänkandet ”svenskt institut för framtidsstudier”.⁵⁵ Idén var att institutet skulle ha näringslivet och regeringen som likvärdiga intressenter. Förslaget möttes av viss kritik som gick ut på att näringslivet och statsmakterna har olika uppfattningar om vilka styrningsmekanismer som är tillåtna. Politiska värderingar bör vägas in i verksamheten samt att en socialdemokratisk regering har intresse av betydligt mer aktiva och styrande framtidsstudier än näringslivet. Istället borde staten ensamt driva ett institut för framtidsstudier.⁵⁶ IVAs förslag sades även spegla en meritokratisk hållning och leda till ökat expertvälde.⁵⁷ Detta ledde fram till att frågan utreddes av regeringen genom Myrdal. Myrdals utredning förespråkade istället ett permanent sekretariat i regeringskansliet som skulle ägna sig åt långtidsfrågor. Utredningen mottogs med kritik från borgerligt håll där man bl. a. var orolig för en maktkoncentration till kanslihuset samt att man där skulle kunna bestämma vilka framtider som skulle få övervägas.⁵⁸ Dock bildades sekretariatet för framtidsstudier utifrån utredningen. Sekretariatet följde inte den då rådande inriktningen i USA där man med delfi och andra liknande metoder ofta försökte förutse framtida tillstånd. Sekretariatet valde en annan väg där man inriktade sig mot möjliga och eftersträvaransvärda framtider. Ofta med flera olika scenarier för att ringa in en möjlig framtid. Upplägget beskrivs av Sten som ” *Och dethär upplägget var ju att vara ett underlag för att påverka framtiden. Man kunde såklart diskutera vad som var troligt om man förlängde trender och sådanthär, men det var ju inte poängen utan poängen var att vill vi då? och hur ser vägen ut?*”

⁵⁵ Möjligheter och gränser, framtidsstudier i politik och planering. Wittrock, Björn. Sid.32.

⁵⁶ Ibid. Sid.34-35.

⁵⁷ Ibid. Sid. 36.

⁵⁸ Ibid. Sid. 89

Från start var sekretariatet omtvistat och den borgerliga oppositionen såg det som ett socialdemokratiskt projekt. Med tiden ledde kritiken till att sekretariatet underställdes utbildningsdepartementet, och i samband med en borgerlig valseger, underställdes forskningsrådsnämnden. Detta anser Sten berodde på att de borgerliga såg på sekretariatet som en "socialdemokratiskt håla". Sten anser att det flyttades till forskningsrådsnämnden för att sekretariatet med tiden skulle upphöra att fungera i sin dåvarande form och slutligen övergå till traditionell forskning. I samband med det blev Sten tillfrågad om att få en aktiv roll i sekretariatets göromål. Han är fortfarande lite undrande till att han fick frågan eftersom han då var politiskt aktiv socialdemokrat. Han diskuterade saken med Olof Palme. *"Jag gick och frågade Olof Palme om han var intresserad av att dethär skulle överleva tills han var tillbaka i regeringskansliet, och då sa han att det var han. Och då kom vi överens att jag skulle åta mig att se till att det fanns kvar då."* Det ledde till att en strategi utarbetades för att bevara sekretariatet. Främst genom att bedriva studier nära verkligheten ute i bl. a. kommuner. Sten anser att strategin var framgångsrik *"Och det var en framgångsrik strategi, det finns ju fortfarande kvar men det heter Institutet för Framtidsstudier. Idag är det Joakim Palme som är chef."*⁵⁹

Utanför institutet förekommer framtidsstudier med beteckningen framsyn på en rad områden i Sverige. Meningen med framsynen är inte något allmänt kunskapsinhämtande som kan vara av akademiskt intresse, utan att ge de beslutande krafterna inom politik och näringsliv en gemensam bild som man agerar utefter. I sin handbok för framsyn slår Europeiska kommissionen fast följande: *"Framsyn är endast givande när den förenas med handling. Framsyn skall inte användas om det inte finns någon möjlighet att agera i enlighet med de resultat som kommit fram."*⁶⁰

IVA fick, 30 år efter sitt förslag, igång framtidsstudier i form av den första omgången teknisk framsyn som var ett samarbete mellan regeringen och näringslivet genom IVA. Efter det har flera framsyner i IVAs regi följt inom teknik och energiområdet. Sten, som även har viss insyn i IVA, anser att IVAs undersökningar ibland är färgade av olika intressenters inställningar. *"Ett ställe som IVA är ju fullt av människor som på ett eller annat sätt är*

⁵⁹ Joakim Palme övertog ledningen efter Lena Sommerstad, när hon 2002 blev rekryterad till den Socialdemokratiska regeringen som miljöminister.

⁶⁰ Praktisk handbok för regional framsyn i Sverige, Europeiska kommissionen. Sid.27.

intressenter i en eller annan teknikutveckling. Jag menar, om man, om IVA kommer in på energifrågor så är det elavdelningen som tar befälet, och dom har självklart sina intressen.”
” varje gång som jag följt dethär så är dom ju väldigt positiva. Genom att man ser till att det blir rätt folk som sysslar med studierna. Det är inget särskilt för framtidsstudier. Så fungerar ju samhällsapparaten. Vi försöker ju tillgodose våra intressen på olika sätt, och det är ju så här också.”

Utformningen av undersökningsgruppen kan alltså starkt påverka en studiens resultat innan den ens börjat. Dock kan även partiska undersökningar innehålla intressant material anser Sten. *” Ja det är klart att det påverkar inriktningen. Sen innehåller ju även sådana studier intressant kunskap. De kan vara viktiga, men man kan dra andra slutsatser utifrån det material som är insamlat.”*

Några slutsatser man kan dra av detta material är att en av anledningarna till att den socialdemokratiska regeringen initierade framtidsstudier i egen regi alltså var att man ville kunna kontrollera studiernas inriktning och ansåg att politiska (socialdemokratiska) värderingar bör vägas in i studierna. Vidare var upplägget att man undersökte hur man uppnådde eftersträvansvärda politiska (socialdemokratiska) visioner snarare än bedrev objektiv forskning. Enligt Weiss taktiska modell skulle sekretariatet kunna liknas vid en stödtrupp till den dåvarande regeringen. Vilket de borgerliga tydligen ansåg att de var eftersom de försökte marginalisera sekretariatet och enligt Sten såg det som en ”Socialdemokratisk håla”. Stens beskrivning av intressenters påverkan på vissa av IVAs studier för att få passande resultat, gör att man kan likna dessa vid stödtrupper för de industriella intressenterna. Den gemensamma nämnaren för vissa studier i dessa två organisationer kan då beskrivas som att det inte handlar om någon objektiv forskning om framtiden, utan avser att föra fram olika partsinlagor med avsikt att påverka framtiden åt de håll som parterna vill. Som Sten säger får man det resultat som önskas genom att se till att rätt personer sysslar med undersökningarna. Studiernas funktion är då att utgöra stöd för, och föra fram, respektive parts/intressenters åsikter. Man kan inte säga att det gäller samtliga, eller ens en majoritet av studierna i dessa organisationer, utifrån det material som föreligger. Men materialet pekar på att åtminstone en del av studierna har den nämnda funktionen.

5.2 Befolkningens åldrande

Under vintern/våren 2005 har det blivit förnyad debatt om hur man skall tackla det Svenska folkets förändrade demografi. Det är inte nutiden som är föremål för diskussionen utan en avlägsen framtid runt 2030. Det Svenska folkets demografi har i och för sig till viss del alltid förändrats. Men motiveringen till att de kommande 25 åren och de därefter skulle vara så mycket mer dramatiska än de 25 föregående åren är främst den stora gruppen 40-talister kombinerat med ett förväntat lågt barnafödande. Diskussionen kan användas för att belysa frågor kring framtidsstudiers funktion i Sverige därför att den kretsar kring ett upplevt framtida problem som beskrivs i framtidsstudier samt för att politiker och intressenter ifrån olika håll är aktiva i debatten med olika åtgärdsförslag.

Till att börja med så är tidshorisonten i debatten ofta över 25 år. I det tidsperspektivet innehåller demografiska data, som vi har sett tidigare i uppsatsen, stora osäkerheter. Vissa experter anser att man helt enkelt inte kan säga hur populationen kommer att vara om 25 år.⁶¹ Det verkar inte vara något man reflekterar över i debatten. Osäkra förutsägelser har alltså blivit till närmast en allmän sanning. Man kan likna den processen vid en självuppfyllande profetia på så sätt att de demografiska förutsägelseerna har blivit en aktiv komponent för att de infrias, i alla fall i de flestas föreställningsvärld. De har inte infriats i den meningen att de inträffat i framtiden, såklart, men bilden av framtiden ses som en objektiv sanning, ett problem att förhålla sig till.

Debatten handlar till största del om hur detta problem ska lösas.

Socialdemokraterna/Regeringen har fört fram att problemet nog bäst löses genom att höja diverse skatter.⁶² Denna åsikt framförde Joakim Palme 10 månader innan i DN där han pekar på en höjning av kommunalskatten för att bibehålla servicen framöver.⁶³ Det behöver inte betyda att regeringen har tagit direkt intryck av Institutet för Framtidsstudiers syn på saken utan kan även vara ett uttryck för Weiss upplysningsmodell, där forskningsresultat genomsyrar det politiska livet, utan att politikerna för den skull kan sätta fingret direkt på vad som påverkat dem i en fråga. Svenskt näringsliv har gjort en egen undersökning där man

⁶¹ The Fortune Sellers, Sherden. Sid. 134.

⁶²<http://www.di.se/Nyheter/?page=%2fAvdelningar%2fArtikel.aspx%3fArticleID%3d2005%5c01%5c14%5c129835>

⁶³ <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=678&a=280584>

kommit fram till att problemet löses om folk jobbar i genomsnitt fem år längre. Ett hinder mot detta är att det, enligt undersökningen, är förhållandevis dyrt att anställa äldre p.g.a. högre avgifter till avtalspensionsförsäkringar, längre uppsägningstid och fler sjukdagar. Detta löses genom att sänka arbetsgivaravgifterna.⁶⁴ Alltså kan man säga att de båda sidorna i debatten har inordnat sig enligt ett klassiskt vänster-höger mönster med skattehöjningar på ena sidan och skattesänkningar på andra sidan. Detta visar hur framtidsstudier om samma ämne kan vara underlag för argumentationer med helt olika och motsatta slutsatser. Man skulle kunna se det som Weiss politiska modell där forskningsresultat används som ammunition i en debatt när positionerna är låsta.

En lång rad politiska frågor är kopplade till den demografiska utvecklingen och lösningar på de problem som utvecklingen medför. Den för några år sedan genomförda pensions reformen är ett direkt svar på det upplevda demografiska hotet. Nu är det nya systemet kopplat till bl. a. den demografiska utvecklingen. Vilket Göran Person tror kan få folk att bli negativt överraskande vid pensionen. ” Jag är säker på att det vi gjort inte kommer att vara populärt om 20 år när de som går i pension ser vad vi gjort.”⁶⁵

Man pratar även om att privatisera delar av socialförsäkringssystemet genom att lägga ut de på arbetsmarknadens parter. Detta skulle då frigöra medel dels för skattesänkningar och dels att omfördela till kommunerna. Detta tycker SACOs samhällspolitiska chef är en lösning på problemet, och hänvisar även till att Regeringen talat om det.⁶⁶

Det verkar som om impopulära beslut kan fattas i flera frågor med hänvisning till den demografiska utvecklingen, vilket kan ses som användande enligt Weiss taktiska modell där man hänvisar till forskning som underlag för de minst populära besluten.

Frågan om befolkningens åldrande är knappast ny. Den har lyfts fram som ett problem i flera böcker de senaste decennierna. Bl. a. utkom 1990 boken *The Age of Unreason* av Professor Handy. Där framställs att var femte europé 2040 kommer att vara pensionär och att det då bara kommer att finnas tre arbetande personer för att försörja varje pensionär, mot fem idag. Utvecklingen beskrivs som ”the D-bomb”.⁶⁷ Utvecklingen har förutom att kallas den demografiska bomben, t. ex. (ironiskt?) sagts medföra ett kommande köttberg av 40-talister

⁶⁴ http://www.svensktnaringsliv.se/frameset_wa.asp?NewsId=1440471&CatId=-1&LangId=1

⁶⁵ <http://www.di.se/Avdelningar/Artikel.aspx?ArticleID=2005\02\18\134041>

⁶⁶ Uppsala Nya Tidning 13/3 2005. Sid. A4.

⁶⁷ 90-talets befolkningsfrågor, Arbetsmarknadsdepartementet. Sid. 105.

av vice statsminister Per Nuder. Utvecklingen har även benämnts "ålderschocken" av Thomas Lindh.⁶⁸

Dock målar inte alla forskare upp en så dyster bild. Lars Tornstam, professor i sociologi, pekade redan 1992 på att bilden av befolkningsutvecklingen som en tickande demografisk bomb är en myt. *"För att ge den sprängkraft måste vi manipulera med statistiken och bortse från hälften av vad den demografiska transitionen innebär. Vi har också att göra med en bomb som redan "exploderat". Den demografiska transition, som bl. a. innebär en ökning av andelen äldre i befolkningen, är för Sveriges del i huvudsak avslutad. Den ökning av andelen riktigt gamla som vi kommer att få på andra sidan 2000-talet är bara en liten efterdyning av den demografiska förändring som i allt väsentligt är avklarad för Sveriges del."*

*"Vår slutsats är att föreställningen om den förestående svenska demografiska bomben är en myt."*⁶⁹

Men oavsett om den demografiska utveckling är trolig eller överdriven så är det tydligt att den fyller en användbar funktion som underlag för att driva genom politiska förändringsbeslut.

⁶⁸ Framtider Nr 1-2000, Institutet för Framtidsstudier. Sid. 12..

⁶⁹ 90-talets befolkningsfrågor, Arbetsmarknadsdepartementet. Sid. 114 - 115.

6 Slutsats och diskussion

Angående de bedömda framtidsstudiemetoderna är min slutsats att delfi innehåller ett antal brister som gör att man inte kan få en tillförlitlig bild av framtiden med metoden. Med demografi kan man få en tillförlitlig bild över ett avgränsat område, främst över de som var födda vid en studiens början och upp till 20 år framåt. Demografi kan i övrigt inte användas för att få en tillförlitlig bild av framtiden. Det sätt som Institutet för Framtidsstudier använder metoden på, för att t. ex. förutsäga den ekonomiska utvecklingen, anser jag inte kunna ge en tillförlitlig bild. Scenarier är en bra metod för att bli medveten om risker och öka handlingsberedskapen inför oväntade händelser. Dock kan man inte få en tillförlitlig bild av framtiden med metoden.

Varför används då dessa metoder i framtidsstudier om man inte kan få en tillförlitlig bild av framtiden med dem, annat än begränsat med demografi? Möjligen kan analysen av framtidsstudiers funktion ge några förklaringar.

I analysen av de funktioner framtidsstudier kan fylla har det framkommit att det kan vara som stödtrupp till politiska och industriella intressenter i enlighet med Weiss taktiska modell. Det kan vara som ammunition vid låsta positioner i politiska frågor, i enlighet med Weiss politiska modell. De kan bidra till att sprida allmän kunskap i ett ämne som sen genomsyrar beslutsprocessen, i enlighet med Weiss upplysningsmodell. Man hänvisar även till framtidsstudier vid fattandet av impopulära förändringsbeslut, i enlighet med Weiss taktiska modell.

I analysen har det även framkommit att framtidsstudier kan få funktionen av en självuppfyllande profetia, så som i debatten om befolkningens åldrande, där utvecklingen ses som verklig i de medverkandes föreställningsvärld. Genom att den är verklig i föreställningsvärlden, eller enligt W. I. Thomas teorem ”define situations as real”, så är den sedan ”real in there consequences” dvs. verklig i de problem som ska lösas och beslut som ska fattas för att lösa frågan. En ursprungligen tveksam förutsägelse har då blivit sann i folks föreställningsvärld.

I framsynen framstår det som att man aktivt strävar efter en självuppfyllande profetia, eftersom det handlar om att ge de medverkande en gemensam bild att sträva mot genom beslut. Ett annat exempel som rör definitionen av situationens påverkan på resultatet är att Sten nämner att en grupps sammansättning på förhand kan avgöra vilket resultat en studie kommer att ha.

Sammantaget verkar det som om framtidsstudier ofta bedrivs för att forma framtiden efter olika intressenters intressen istället för att vara objektivt bedriven forskning eller studerande. Det uttalas ibland helt öppet. T. ex. var det uttalat när studierna introducerades i Sverige att de skulle formas efter Socialdemokratiska värderingar. Ibland är detta mera dolt, som när resultat ifrån IVAs studier, enligt Sten, överensstämmer med intressenters önskemål. Något som då enligt Sten beror på att rätt personer har utsetts till att utföra studien. Enligt samma logik kan man såklart se utnämningen av Sten till aktiv på hög nivå i sekretariatet och hans samtal med Palme, som ett exempel på att rätt man placerades på rätt plats, för att få rätt resultat. Dock är det inget konstigt med intressenternas påverkan, enligt Sten, det är så hela samhällsapparaten fungerar. ” *Så fungerar ju samhällsapparaten. Vi försöker ju tillgodose våra intressen på olika sätt, och det är ju så här också.* ” Vilket kanske inte folk som tar del av framtidsstudier i allmänhet är införstådda med.

Framtidsstudier handlar som vi sett ofta om att lyfta fram risker i framtiden. Men en risk som man ofta verkar glömma, eller utelämna, är den som kommer utav att fatta beslut i nutid utifrån underlag som inte är tillförlitligt. Kan man inte genom det orsaka stora materiella och mänskliga kostnader i onödan?

Källförteckning

Asplund, J., (1979), *Teorier om framtiden*. Stockholm, Liber Förlag.

Brante, T., Andersen, H. och Korsnes O., (1998), *Sociologiskt lexikon*. Stockholm, Universitetsforlaget.

Esaiasson, P. et al., (2002), *Metodpraktikan*. Stockholm, Norstedts.

Lempart, R. J., Popper, S. W. och Banks, S. C, (2003), *Shaping the next one hundred years*. Santa Monica, RAND.

Lindgren, M. och Bandhold, H., (2003), *Scenario planning*. New York, Palgrave Macmillan.

Malmsten, B. et al., (1999), *Tiden är*. Stockholm, Prisma.

Merton, R. K., (1968), *Social theory and social structure*. New York, The free press.

Merriam, S., (1994), *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund, Studentlitteratur.

Nilsson, K. och Sunesson, S., (1988), *Konflikt, kontroll, expertis*. Lund, Studentlitteratur.

Palme, J. et al., (2004). *Framtider nr 4*. Stockholm, Institutet för Framtidsstudier.

Sherden, W. A., (1998), *The fortune sellers*. New York, Johan Wiley & Sons.

Siegel, J. S., (2002), *Applied demography*. San Diego, Academic press.

Sommerstad, L. et al., (2000), *Framtider nr 1*. Stockholm, Institutet för Framtidsstudier.

Sommerstad, L. et al., (2001), *Framtider nr 4*. Stockholm, Institutet för Framtidsstudier.

Uppsala Nya Tidning 13/3 2005.

Wittrock, B., (1980), *Möjligheter och gränser, framtidsstudier i politik och planering*. Stockholm, Liber Förlag.

Wångmar, M. (red), (1992), *90-talets befolkningsfrågor*. Stockholm, Allmänna förlaget.

Internet

Dagens industri, <http://www.di.se>.

14/01 2005, *Nuder flaggar för skattehöjningar*,

<http://www.di.se/Nyheter/?page=%2fAvdelningar%2fArtikel.aspx%3fArticleID%3d2005%5c01%5c14%5c129835>

18/02 2005, *Person varnar för sitt eget pensionssystem*,

<http://www.di.se/Avdelningar/Artikel.aspx?ArticleID=2005\02\18\134041>

Dagens nyheter, <http://www.dn.se>.

23/6 2004, *Palme spår högre skatter*,

<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=678&a=280584>

Hudson Institute, <http://www.hudson.org>.

Herman Kahn,

http://www.hudson.org/learn/index.cfm?fuseaction=staff_bio&eid=HermanKahn

Know-it-All, http://www.hudson.org/index.cfm?fuseaction=publication_details&id=817

Institutet för Framtidsstudier, <http://www.framtidsstudier.se>.

Vad är framtidsstudier, <http://www.framtidsstudier.se/forskning/framtidsstudier.shtm>

Bo Malmberg, http://www.framtidsstudier.se/om_if/bos.shtm

New York University, <http://www.nyu.edu>.

Scenario Practice, <http://stage.itp.nyu.edu/scenario/overview.html>

RAND Corporation, <http://www.rand.org>.

History and Mission, <http://www.rand.org/about/history/>

Riksbanken, <http://www.riksbank.se>.

29/9 2003, *Heikensten: Svensk ekonomi och penningpolitiken*,

<http://www.riksbank.se/templates/speech.aspx?id=8330>

Statistiska centralbyrån, <http://www.scb.se>.

Barnafödandets upp- och nergångar,

http://www.scb.se/templates/tableOrChart_71697.asp

Svenskt näringsliv, <http://www.svensktnaringsliv.se>.

23/2 2005, *Äldrechocken är en myt*,

http://www.svensktnaringsliv.se/frameset_wa.asp?NewsId=1440471&CatId=-1&LangId=1